

Яценко Т. А.

КАУЗАЦІЯ В РУССКОМ ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ

Симферополь : «ДИАЙПИ», 2006.— 478 с.

У гуманітарному науковому просторі України спостерігається очевидний монографічний бум, що цілком зрозуміло: вчені одержали можливість відкритої та широкої інтерпретації мовного матеріалу в умовах поліпарадигмального підходу, що пов'язує мову і мислення, мову і свідомість, мову і культуру. Т. А. Яценко у монографії звертає увагу на такого роду поліпарадигмальність. Предмет дослідження — каузація, яка, за визначенням автора, являє собою об'ємне інтегроване поле значень, смислів, що реалізуються в безлічі способів і форм мовного вираження. Є й інший предмет уваги — мовна свідомість. Подвійний предмет ускладнює дослідницьке завдання: потрібно не лише зіставити каузацію з мовною свідомістю, але й показати, що це якась єдність, цілісність, яка підкоряється універсальному закону взаємозв'язку.

У першому розділі рецензованої монографії автор описує методологічні та логіко-філософські аспекти вивчення каузації, зіставляє класичні та сучасні філософські теорії каузальності з проблемами їх лінгвістичного опису. Другий розділ присвячено історії вивчення каузації в російській мові. Дискурсивне дослідження каузації, на думку Т. А. Яценко, перекоує, що традиційні підходи до її вивчення є недостатніми для передачі повноти мегакатегорії, яка відбиває зв'язки у світі та в мові, а тому потребує переходу до іншої — лінгвокультурологічної — парадигми дослідження, про що йдеться в третьому розділі. У четвертому розділі висвітлюється один з важливих аспектів лінгвокогнітологічного підходу до опису феноменів мови — онтогенез каузації в російській мові. Об'єктом дослідження у п'ятому розділі є мовна реалізація складників каузації, виявлених на матеріалі дискурсів різних типів. У шостому розділі вивчається образний складник «причини» і «мети» як культурних концептів у зіставленні з симболярієм не тільки російської, а й світової культури. Заключний сьомий розділ є не лише логічним завершенням дослідження, а й новим рівнем осмислення феноменів «при-

чини» і «мети» в концептосфері російського мовного мислення.

Рецензована монографія належить до праць, і на цьому слід особливо наголосити, що досліджують лінгвістичну категорію в лінгвокогнітивному аспекті з використанням методів і прийомів лінгвокультурологічного аналізу мовного матеріалу. Авторіві вдалося, на нашу думку, запропонувати нову концепцію вивчення каузації в руслі трансцендентального напряму антропологічної парадигми мовознавства.

Причинно-наслідкові відношення організують мислення людини про світ, що органічно пов'язує розуміння каузації з філософським знанням, яке концентрується навколо опозицій «форма і зміст», «сутність і явище», «можливість і дійсність», «випадковість і необхідність». Філософія створює міцний ґрунт для розуміння самої категорії каузації, дозволяє зрозуміти її онтогенез. Ідеї філософії мови стимулюють типологічний опис мовної репрезентації цієї категорії. У монографії Т. А. Яценко філософське знання організує дослідницьку думку, цементує її та підвищує межу довіри до спроб об'єктивувати ознаки російської мовної свідомості.

Автор зумів показати, що мислення організується й вербалізується на основі каузації в безлічі її виявів. «Мова» каузації описується на різних рівнях — на рівні лексики, морфології, синтаксису і навіть стилістики, але конвергентно вона виявляється в дискурсі. Дискурс — це далеко не нове поняття в сучасній гуманітарній науці загалом і в лінгвістиці зокрема. Але межі поширення цього поняття ще не повною мірою корелюють із глибиною аналізу матеріалу. У рецензованій монографії, навпаки, дискурс має повноцінний статус поняття, яким оперують, змістового поля, що виявляє категорію каузації.

Каузативна структура дискурсу відображає уявлення людей про будову світу — як у його фізичних координатах (події, їх учасники, мотиви дій тощо), так і в трансцендентальних проявах і характеристиках, що кристалізуються в свідомості. Трансцендентальний підхід визначений у монографії як провідний, що

обґрунтовує дискурсивні прояви й ознаки каузації. Саме такий підхід забезпечує можливість ментальної інтерпретації категорії каузації з усіма її складниками: причиною, метою, наслідком, умовою.

Трансцендентальний напрям визначив роль концептуального аналізу, який дозволив глибоко та докладно описати «когнітивну карту» каузації, на підставі якої можна неупереджено, культурологічно мотивовано твердити про національну своєрідність каузального членування світу. Не заперечуючи важливості раціонального логічного доказу, Т. А. Яценко вважає, що в основі російської самосвідомості лежить емоційно-інтуїтивне пізнання, завдяки якому формуються мовна і концептуальна картини світу.

Дослідниця віддає данину і традиційним підходам в описі репертуару мовних засобів, що сформували категорію каузальності. Повною мірою реалізований автором функціонально-семантичний підхід до лексичних і граматичних засобів вираження причини, мети і т. д.

Репрезентований у монографії концептуальний аналіз «причини» й «мети» істотно доповнює сформоване у філософії мови розуміння цих феноменів, оскільки опис дискурсивного засвоєння концептуальних ознак — як базових (константних), так і мінливих (контекстуальних) — підкріплюється реконструкцією архетипічних смислів.

Поглиблює уявлення про каузальність, її потенції у продукуванні смислів дослідження образного складника цієї категорії. «Параметри глибини» метафоричних образів виявлені в образних сценаріях каузації, у тематичних групах метафор (метафори споріднення, «шляху»), світла, вегетативні метафори), у метафоричному вживанні окремих слів (*подкладка, подоплека, изнанка*). Причому автор розглядає ключові метафори на різноманітному дискурсивному матеріалі, стверджуючи, з одного боку, закріпленість у мовній свідомості, а з другого боку, даючи можливість відчутти комбінаторно-сміслові трансформації в новому соціально-політичному середовищі (так, метафоричне сполучення *путь в Европу* значно впливає на формування риторичного ментального простору проблеми європейської інтеграції України). Інтерпретація слів, що входять у концептуальне поле причини й мети, може істотно доповнити дані тлумачних словників і ввійти в очікувані в недалекому майбутньому словники концептів.

Симптоматично частим є звертання автора монографії до словника В. І. Даля. Поетові І. Шклярєвському належить досить тонка оцінка цього словника: «Він встиг записати раніше, ніж ми забули». Невелике есе поета називається «Уклін Володимирі Далю». На-

певно, великий лексикограф заслужив уклін і за повноцінне порівняно з іншими словниками подання каузативних зв'язків у тлумаченні змісту лексичного матеріалу. Інформація, яку отримуємо зі словника В. І. Даля, дозволяє поєднувати минуле і сьогодення, діахронію з синхронією щодо прояву категорії каузальності й стверджувати континуальність тих процесів, які лежать в основі російської мовної свідомості.

Лінгвоконцептологічний аналіз «Преступления и наказания» Ф. М. Достоевського можна з повним правом віднести до лінгвофілософських праць, які розглядають стиль великого письменника в межах російської картини світу. Т. А. Яценко підтвердила евристичність напрямку дослідження, започаткованого Н. Д. Арутюновою (стаття «Стиль Достоевского в рамках русской картины мира»), що визначила найхарактернішу рису персонажів письменника — неконтрольованість дій. Безцільність і безпричинність дій маркується відповідними синтаксичними конструкціями, безособовими дієсловами, прислівником *вдруг* зі значенням раптовості — все це засоби реалізації концептів «причини» й «мети», які, у свою чергу, детермінують комплекс ознак концепту «доля».

Проведена Т. А. Яценко реконструкція концептів «мети» й «причини» через звертання до архетипічних образів, до змісту концептів у різні історичні періоди заслуговує на особливу увагу й позитивну оцінку: інтерпретація каузації в різних часових зрізах, з одного боку, підтверджує універсальність категорії, з другого — дозволяє побачити динамічні процеси мислення, які відбулися в тому чи іншому вигляді в текстах і дискурсивних практиках людей.

Автор справедливо співвідносить із концептом «причини» низку етичних концептів, до яких насамперед належить концепт «душа». В аналізі кіноповісті В. Шукшина «Калина красная» описані різновиди зв'язку цих концептів.

Категорія каузації реалізується в живих формах мови, тобто це гнучка і мобільна категорія, що постійно обновляється й не втрачає зв'язків із традиціями. Поль Валері казав, що є наука простих явищ і є мистецтво складних явищ. Проблеми взаємодії мови та свідомості належать до останніх. Мова і свідомість не гомогенні, тому поєднання цих феноменів в одному дослідженні приховує безліч підводних рифів. Мовна свідомість — поняття, за великим рахунком, аморфне і пластичне. У мові фіксується тільки частина властивостей свідомості — у варіанті класичної раціональності (ланцюжки прямого каузування) і ті, що виходять за її межі (метафора, образ як ознака суспільно засвоєної й особистої каузації). Але в обох випадках кау-

зація дозволяє «мислити безупинно». Людина живе в часі та просторі, але в різних їхніх вимірах та оцінках. Причина й мета визначають кількість та коло взаємодій людини, часу і простору, які неможливо спостерігати, але які завжди хочеться розуміти. Дослідження Т. А. Яценко спрямоване на задоволення цього природного для людини і суспільства бажання.

Для виявлення типів каузації залучено різноманітний мовний (текстовий) матеріал: художні твори XIX і XX ст., публіцистику (у тому числі й найсучаснішу, яка виявляє особливості політичного дискурсу нашого часу), що є цілком виправданим. Однак один із дослідницьких парадоксів полягає в тому, що в глобальній узагальненості розчиняється щось індивідуальне і специфічне, що зберігає те або інше явище як таке. Інакше про це можна сказати так: різноманітність дискурсивного матеріалу підтверджує роль каузації в організації мислення, але водночас залишає велику кількість лакун — незаповненості «матриці» того або іншого виду дискурсу. Це стосується особливостей поетичного мовлення і публіцистичного дискурсу, які мають більше виражені специфічні закономірності в сфері каузації, ніж про це йдеться в праці — звідси певна декларативність, недостатня підтвердженість висновків прикладами.

Великий обсяг відсилань до інших праць, високий індекс цитування в монографічних дослідженнях є цілком закономірним явищем: нове будується на основі отриманих і прийнятих науковою громадськістю знань. Широке звертання дослідниці до праць українських філологів можна оцінювати як

етично повноцінну і необхідну для сучасної гуманітарної науки настанову на спільність, що будується на основі принципу додатковості. У рецензованій монографії наводяться погляди вчених різних напрямів, але й створюється загальне поле думки за рахунок «всеомогутніх» властивостей самої каузації: виявляється, що традиційні підходи і підходи, які здійснюються в руслі сучасної наукової парадигми, однаково важливі для широкого розуміння цієї категорії. Будучи універсальною категорією, каузація рятує від еkleктики, але не знімає питання коректності у поєднанні імен дослідників, відокремлення першовідкривача від вторинних варіацій. І головне — потрібна обережність та обачність у балансуванні між «своїм» і «не своїм», щоб власні ідеї не розчинилися в авторитетних (і тим паче не дуже авторитетних) висловлюваннях.

Матеріали монографії повною мірою ілюструють та аргументують заявлене на самому початку дослідження розуміння каузації як відношення, що встановлюються людиною між каузувальною і каузованою ситуаціями та реалізуються в мові певним репертуаром лексико-граматичних і контекстуальних засобів. Усе це дає підставу для визначення каузації як когнітивно орієнтованої релятивної категорії.

Рецензована монографія, безумовно, корисна не лише для філологів-русистів, а й для філологів-славистів, яких цікавлять проблеми взаємозв'язку мови і культури.

Л. СИНЕЛЬНИКОВА
(Луганськ),

Ю. ПРАДІД
(Сімферополь)